

XX ғасырдың әр салада білім алып келген зиялы қазақ азаматтарының басын біріктірген негізгі ұйытқы «Қазақ» газеті болғандықтан, аталмыш басылым бетінде ұлттық, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, мәдени мәселелер жарияланып тұрды.

1917 жылдың I жалпықазақ съезінде дүниеге келген «Алаш» партиясының қазақ мүддесіне жасалған 10 тармақтан тұратын бағдарламасының жобасы «Қазақ» газетінің 1917 жылғы 21 қарашадағы санында басылып, халыққа жол тартқан [6].

Газеттің 1918 жылғы сандарының редакторы Жанұзақ Жәнібеков. Газеттің №1 санында оқырмандарға арналған мынадай ғибратты үндеу жазылған: «Жұртқа мұрындық болатын нәрсенің бірі газет. Халыққа газеттің керегі қандай екенін айтып өткеніміз ұнамсыз болмас [7].

Өкінішке орай, «Қазақ» газеті «Алаш» партиясының басты ақпарат көзі болғандықтан, большевиктердің бірінші оғы осыларға тиген болатын. Осының салдарынан «Қазақ» газеті 1918 жылы жабылды. Бар-жоғы 5 жылдың ішінде «Қазақ» газеті қазақ жерінде ғана емес, басқа елдердегі қазақ халқына да тарылып үлгерді. Халықтың жоғын жоқтап, білім мен ғылымның жолына шақырды. Қолына қалам алған ұлты зиялылары өз үндеулерін осы «Қазақ» газеті арқылы жеткізе алған болатын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахмет Байтұрсынұлы//qazaqtimes.com/article/2766
2. <https://qamshy.kz/article/34345-khalyqtynh-kozi-qulaghy-qam-tili-bolghan-qazaq-gazeti>
3. Ұлтты тәуелсіздікке үндеген «Қазақ» газеті//<https://bilim-all.kz/article/178> – 2015 ж.
4. «Қазақ» газетіне – 100 жыл//<https://www.azattyq.org/a/kazakh-newspaper-alahshorda/24890151.html> – 2013 ж.
5. Қазақ газеті//kk.m.wikipedia.org/wiki/Қазақ_газеті
6. Е. Рахметтулин. «Қазақ» газеті – Алаштың ұлттық мінбері//[googlr.com/amp/s/e-history/1/Қазақгазеті – Алаштың ұлттық мінбері](https://www.google.com/amp/s/e-history/1/Қазақгазеті-Алаштың-ұлттық-мінбері)
7. Қ.Мұқанов. «Қазақ» газеті және оның тілшілері//<https://anatili.kazgazeta.kz/news/46825> - 2018 ж.

ӘОЖ 373.545

<https://doi.org/10.53355/s3351-8157-0998-d>

ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫН АРТТЫРУ

Баймолдина Ж.Б., химия мамандығының 4 курс білімгері
Ғылыми жетекшісі: Сыдыкбаева С.А., х.ғ.к., оқытушы-дәріскер
I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: baimoldina0101@mail.ru

Мақалада жалпы білім беретін мектеп оқушыларының химияға деген қызығушылықтарын өзіндік жұмыстары арқылы арттыру қарастырылған, сонымен қатар өзіндік жұмыстардың түрлері және олардың қолданылу жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: өзіндік жұмыс түрлері, химияны оқыту әдістемесі, деңгейлік тапсырмалар.

В статье рассмотрены способы повышения интереса учащихся средней школы к химии посредством самостоятельной работы, а также виды самостоятельной работы и способы их использования.

Ключевые слова: виды самостоятельной работы, методика обучения химии, уровневые задания.

The article discusses ways to increase the interest of secondary school students in chemistry through independent work, as well as types of independent work and ways to use them.

Key words: *types of independent work, methods of teaching chemistry, level tasks.*

Кіріспе. Қазірге дейін химияны оқыту әдістемесі - ғылым ретінде танылып келеді. Химияны оқыту әдістемесі педагогикалық ғылым әрі оқу пәні. Химия - заттардың бір-біріне өзгеруін зерттейтін ғылым болып табылады. Демек, химияны оқыту әдістемесі мектептің химия курсындағы осындай заңдылықтарды оқушыларға үйрету жолдарын, түсіндіру тәсілдерін зерттейтін педагогикалық ғылым деп түсінуіміз керек. Оған оқу үрдісін ұйымдастыру, оқушылардың танымдық іс-әрекетіне басшылық, сарамандық дағдылар мен іскерліктер қалыптастыру, шығармашылық қабілеттер мен ғылыми дүниетанымдық көзқарастарды дамыту жатады.

Химияны оқыту әдістемесі мұғалімнің оқу материалын оқытуы мен оқушылардың химиялық білімді саналы меңгеруін, алған білімдерін іс жүзінде қолдану ерекшеліктерін және дағдыларын дамыту әдістері мен құралдарын айқындап береді. Оқытудың заңдылықтарын ашумен қатар, оқытудың мазмұн – мақсатын, оқыту формалары мен құралдарын, оқытушы мен оқушының іс-әрекетін бір-бірінен ажыратпай біртұтас қарастырады. Жалпы сабақтың тиімділігін артыру – мұғалімнің басты міндеті болып табылады. Оқытушының осы міндетін дұрыс атқаруы оқушыларды терең және берік біліммен қамтамасыз етуге, оларды қызығушылықпен және өз бетінше жұмыс істеуге үйрету жолында мүмкіндік беретін оқыту әдісіне байланысты.

Химиядағы осындай әдістердің бірі – оқушыларға өзіндік жұмыстарын орындату болып табылады. Қазіргі таңда бала зейінін сабаққа аудару үлкен педагогикалық шеберлік пен асқан ізденісті, жаңашылдықты, тапқырлықты, әмбебаптылықты талап етеді. Әрбір ұстаздың басты міндеті – ең озық әдіс-тәсілдер арқылы сабағын қызықты өткізу, белгілі бір нәтижеге бағыттау. Білім алу - адам өміріндегі үлкен қажеттілік екені даусыз. Білім арқылы оқушының мәдениеті артады, дүниетанымы кеңейеді, өзі үшін құпия болған сауалдардың жауабын табады. Оқушының осындай қажеттіліктерін қанаттандыру сабақ барысы мен сабақтан тыс уақыттағы тапсырмаларға, жаттығу жұмыстарына байланысты болады. Жүйелі жүргізілуі тиіс тапсырмалардың ішінде өзіндік жұмыстың маңызы зор [1].

Негізгі бөлім. Өзіндік жұмыс – сабақ үстінде алған білімді мұғалімнің көмегімен және оның бақылауымен, алайда мұғалімнің қатысынсыз орындалуы тиіс жұмыс. Өзіндік жұмыстың мақсаты – оқушының танымдық міндеттерін қалыптастырып, шығармашылық қабілеті мен қызығушылығын дамыту, білімге құштарлығын ояту болып табылады. Қазіргі сабақтың әдістемесі оқулықпен, карточкалармен және зертханалық тәжірибелерде орындалатын дербес жұмыс жүйесімен сипатталады. Оқу мотивациясы төмен балалар үшін саралау тапсырмалар құрылымында ғана емес, мұғалім көрсеткен көмек ретінде де көрінуі керек. Мысалы, біз осындай оқушылардың жұмысын бақылай отырып, кеңестер береміз және осы сұрақтың жауабына жетелеуі мүмкін сұрақтар қоямыз. Осылай ойлану арқылы балалар негізгі сұрақтың жауабын таба алады. Жеке жұмысты сабақтың барлық кезеңдерінде жүргізген жөн: жаңа білімді игеру және оларды бекітуде, өткенді қайталауда және білімдерін бақылау кезеңінде. Ең бастысы, өзіндік жұмыс оқушының оқу деңгейіне сай болуы тиіс. Өзіндік жұмыс – оқу процесінің ажырамас бөлігі, бұл терең және берік білім алу үшін күрес құралы. Химия сабақтарындағы өзіндік жұмыс жүйесі оқушылардың зерттелетін пәнге деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді, қазіргі өмірге бейімделе алатын әлеуметтік бейімделген тұлғаны қалыптастырады.

Біз өз тәжірибемізде өзіндік жұмыстардың келесі түрлерін қолдана аламыз:

1. Кітаппен жұмыс (мәтінмен жұмыс, конспект). Химияны зерттей бастағаннан бастап оқушыларға мектеп оқулығы олар үшін ғылыми химиялық білімнің негізгі көзі екендігіне үйрету қажет. Оқулықпен жұмыс, негізінен, оқушыларға оқулықтан ғылыми ақпараттың максималды көлемін таңдауға, оны талдауға, деректерді салыстыру арқылы қорытынды

жасауға және жалпылау қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушылар оқулықпен, абзац мәтінімен, тапсырманы қалай орындау керектігі туралы нұсқаулар алады. Сонымен қатар, сіз сұрақтарды тақтаға алдын-ала жаза аласыз, ал балалар параграфтан жауап таба алады. Оқушылар мәтіндегі басты нәрсені бөліп көрсете білуі, терминдермен жұмыс істеуі, негізгі ойларды анықтай алуы керек. Сабақтағы оқулықпен (мәтін, кестелер, иллюстрациялар) әр түрлі жұмыс балаларға материалдың мазмұнын терең түсінуге ғана емес, сонымен қатар химия оқулығының оқу мүмкіндіктерін - дидактикалық және әдістемелік тұрғыдан білуге көмектеседі. Біздің тәжірибемізде оқушылар кітаппен жұмыс арқылы жаңа сабақтың мазмұнын жақсы түсіне алады және басқа балаларға түсіндіре алады.

Мысал ретінде қарастыратын болсақ, мектеп бағдарламасындағы органикалық химия бойынша 11 сыныпта өтілетін «*Мұнай және оның өнімдері*» тақырыбына оқушыларға мынадай материал ұсынуға болады:

«Мұнайдың физикалық қасиеттері. Мұнай – жанғыш, қара-қоңыр түсті өзіне тән иісі бар май тәрізді сұйықтық, ол судан жеңіл және суда ерімейді.

Мұнайдың негізінен көмірсутектер қоспасы екеніне тәжірибеде көз жеткізу қиын емес. Егер мұнайды қыздырсақ, оның жеке заттарға тән белгілі бір температурада емес, температураның кең аралығында айдалатынын байқауға болады. Жайлап қыздырған кезде ең алдымен молекулалық массасы аз, содан кейін жоғары температурада молекулалық массасы үлкен заттар айдала бастайды.

Құрамы. Барлық мұнайдың құрамы бірдей емес. Бірақ олардың бәрінде де көмірсутектің үш түрі – алкандар, циклоалкандар және ароматты қосылыстар кездеседі, бұл көмірсутектердің мөлшері әр мұнай кендерінде әртүрлі болады. Мысалы, Маңғыстау мұнайы алкандарға, Баку аймағындағы мұнай циклоалкандарға бай келеді.

Мұнайда көмірсутектерден басқа аз мөлшерде құрамына оттегі, азот, күкірт және басқа элементтер кіретін органикалық қосылыстар болады. Смола және асфальт заттары түрінде де жоғары молекулалық қосылыстары да бар. Мұнай құрамында жүздеген әртүрлі қосылыстар болады.

Мұнай өнімдері. Зауыттарда мұнайды айдау арқылы оны жеке фракцияларға бөледі: 40-200⁰С аралығында қайнайтын құрамында C₅-C₁₁ көмірсутектері бар *бензин* алынатын, 150-250⁰С аралығында қайнайтын, құрамында C₈-C₁₄ көмірсутектері бар *лигроин*; 180-300⁰С аралығында қайнайтын C₁₂-C₁₈ көмірсутектері бар керосин; бұлардан кейін газойль алынады. Бұлар – ашық түсті мұнай өнімдері деп аталады.

Қолданылуы. Бензин поршенді двигательдері бар автомобильдер мен ұшақтарға жанармай ретінде қолданылады. Сонымен қатар майға, каучукқа еріткіш ретінде, матаны тазартуға, т.б. пайдаланылады. Лигроинды тракторға жанармай ретінде қолданады. Керосин – трактор, реактивті ұшақтар мен зымырандардың жанармайы. Газойль дизель жанармайы ретінде пайдаланылады.

Мұнайдан ашық өнімдерді айдағаннан кейін, қара түсті, тұтқыр *мазут* деп аталатын сұйықтық қалады. Қосымша айдау арқылы мазуттан жағар майлары алынады. Бұдан басқа, мазутты химиялық әдіспен өңдеу арқылы бензинге айналдыруға болады. Мұнайдың кейбір іріктемесінен қатты көмірсутектер қоспасы – парафиндер; қатты және сұйық көмірсутектерді араластырып *вазелин* алады». Алдымен оқушыларға осы мәтінді беріп, олар оқығаннан кейін мынадай сұрақтар қойылады: 1. Қазіргі кезде мұнайды көмірсутектердің негізгі табиғи көзі деп санауға бола ма? Жауаптарыңды түсіндіріңдер. 2. Мұнайдың құрамын бір молекулалық формуламен көрсетуге болады ма? Неліктен? 3. Мыналардың: бензин, лигроин, керосиннің қайнау температураларының шегін шамамен көрсетіңдер. 4. Аса маңызды мұнай өнімдерін атаңдар және олардың қолданылу салаларын көрсетіңдер. Осы мәтінмен жұмыс жасай отырып балалар мұнай жайлы ақпарат ала алады және берілген сұрақтарға нақты жауап бере алатын болады.

2. Өзіндік жұмыс зертханалық және практикалық жұмыстармен тығыз байланысты. Зертханалық жұмысты орындау кезіндегі оқушылардың танымдық іс-әрекеті жаңа

материалды зерделеу мақсатында тапсырмамен (жұмыс дәптерінде) немесе нұсқаулық карточкамен жіберіледі. Ол жерде жұмыс барысы, оқушылардың іс-әрекеттерін орындау дәйектілігі көрсетіледі: сұрақтарға жауап, кестені, схеманы толтыру және т.б. жұмыстарды орындай отырып, оқушылар өз дәптерлеріне тапсырмада қойылған сұрақтарға қысқаша жауаптар жазады. Зертханалық жұмыстар кезінде химия сабағында, оқушылар тапсырманың әр тармағын дауыстап оқиды, мен оқушылардан бұл жұмысты қалай орындау керектігін сұраймын. Біртіндеп, жұмысты орындау кезінде дербестік деңгейі жоғарылайды.

Зертханалық жұмыстар – жеке тақырыптар мен бөлімдерді зерделеу кезінде алынған білім, білік және дағдыларды тексеру үшін қолданылатын химия сабақтарындағы жұмыс формаларының бірі. Мысалы, 9 сыныптағы органикалық химияда өтілетін «Спирттің альдегидке тотығуын» тәжірибе ретінде қарастыратын болсақ, ең алдымен балаларға зертханалық жұмыстың орындалу барысын түсіндіру қажет: 1) Мыс сымының ұшында 5-6 орам оралма жасаңдар. 2) Пробиркаға 1 мл-дей этил спиртің құйыңдар, қара оксидпен қапталғанша мыс оралманы спиртшам немесе жанарғы жалынында қыздырыңдар және оралманы тез арада спирті бар пробиркаға батырыңдар. Осылай бірнеше рет қайталаңдар. Түзілген альдегидтің иісі мен оралмада болған өзгерістерге назар аударыңдар. 3) Қыздырғанда мыстың тотығуымен және мыс (II) оксидімен спиртті альдегидке тотықтыру реакцияларының теңдеулерін құрыңдар. Осындай зертханалық жұмыстар оқушылардың теориялық білімдерін ғана емес, сонымен қатар олардың ақыл-ой белсенділігін, зейінін, шығармашылық көзқарасы мен қиялын тексеруге мүмкіндік береді. Зертханалық жұмыстар – химияның ең басты элементтерінің бірі. Себебі, осы зертханалық жұмыстар арқылы балалар химиялық қосылыстардың бір-бірімен әрекеттесуін бақылай алады, химиялық заттардың қасиеттерін зерттей алады және жалпы химия ғылымының мән-мағынасын түсіне алатын болады [2].

3. Quizizz, Kahoot, LearningApps және т.б. онлайн платформалары – әр оқушының білім деңгейін анықтауда қолданылады. Қазіргі уақыт әртүрлі технологиялардың жоғары сапада дамыған заманы. Осындай технологияларды қолдану арқылы балалардың сабаққа деген қызығушылықтарын арттыруға болады. Яғни, онлайн платформалармен жұмыс жасай отырып оқушыларға арналған түрлі викториналық сұрақтар, анограммалар, сәйкестендіру және т.б. сияқты ойындар ұйымдастыруға болады. Бұл ойындар балалардың қызығушылықтарын арттырып қана қоймай, сонымен қатар оқытушыға баланың білім деңгейін анықтап, оны бағалауға мүмкіндік береді [3].

Қорытынды. Қазіргі уақытта химияны оқыту әдістемесінде білім алушылардың әртүрлі дербес жұмыстарын қолдануда үлкен тәжірибе жинақталған. Қол жеткізілген нәрсені жақсы түсінудің және оқытудың осы әдісін одан әрі жетілдіру жолдарының дұрыстығына көз жеткізу үшін, ең болмағанда, химия пәні бойынша оқушылардың өзіндік жұмыс әдістемесін құру және дамыту мәселелерін есте ұстаған жөн. Оқушылардың сабақтардағы өзіндік жұмыстары арнайы тапсырма бойынша жүргізіледі. Оқушылардың іс-әрекетінің сипаты тапсырманың мақсатына, мазмұнына, формасына байланысты. Өзіндік жұмысты ұйымдастыра отырып, мұғалім әртүрлі мақсаттар қояды: оқушыларды оқыту, дамыту, тәрбиелеу. Барлық осы мақсаттар мен тиісті міндеттер бір-бірімен тығыз байланысты болып келеді.

Қорыта келе, өзіндік жұмыстарының балаларды үйретуде маңызы зор деп ойлаймыз. Себебі, оқушылардың әрқайсысы өзіндік жұмыстары арқылы берілген тақырыпты жақсы түсіне алады және өз білімдерін жетілдіре түседі. Сонымен қатар, әр оқушы өздігінен жұмыс істеуге тырысып, оқушының жеке қабілеттілігі айқындалады; іштей бір-бірінен қалмауға ұмтылады, әр бала шамасына қарай бағаланады да, кез келген қиыншылыққа төзуге, жеңуге икемденеді. Жалпы өзіндік жұмыстар арқылы өз бетімен дами алатын, қиындықтарға төзе білетін, белсенді, білімді, танымдық күзіндіретіндіктері қалыптасқан жеке тұлға тәрбиеленеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Иванова Р.Г. Савич Т.З. Чертков И.Н. Самостоятельные работы по химии. М.: Просвещение, 1982. – 10 с.
2. Нифантьев Э.Е. Цветков Л.А. Органикалық химия, 2000. – 201 с.
3. Чернобелская Г.М. Методика обучения химии в средней школе, 2000. – 95 с.

ӘОЖ 378.147

<https://doi.org/10.53355/o9472-2910-8578-x>

АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Бекен А., студент

Ғылыми жетекші: Машанова С.М., п.ғ.к., қауымдастырылған профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: beken.alihan@bk.ru

Мақалада қара сөздердің қазақ тілінен ағылшын және орыс тілдеріне аударудағы ерекшеліктер қарастырылған. Салыстырмалы түрде қара сөздерде кездесетін мақал-мәтелдердің үш тілде ұқсастықтары мен айырмашылықтары көрсетілген. Зерттеу барысында мақал-мәтелдердің аудару тәсілдері анықталған.

Тірек сөздер: қара сөз, мақал-мәтел, ағылшын тілі, аудару, ерекшеліктер, салт-дәстүрлер, қазақ халқы, салыстыру.

В статье рассматриваются особенности перевода философских назиданий Абая с казахского на английский и русский языки. При сопоставлении выявлены общее и различное в переводе пословиц и поговорок, а также определены способы перевода казахских пословиц и поговорок на английский и русский языки.

Ключевые слова: слова назидания, пословицы, сопоставление, английский язык, перевод, особенности, традиции и обычаи.

The article deals with the peculiarities of translation of philosophical proverbs of Abai from Kazakh into English and Russian languages. In the comparative plan the common and different in the translation are revealed, as well as the ways of translation of proverbs into English and Russian languages are determined.

Key words: proverbs, comparison, Kazakh, English, translation, traditions and customs.

Ұлы ақын Абай Құнанбаев өзінің қара сөздерінде әлеуметтік, діни және көркемдік көзқарастарын айқын білдірген. Абайдың қара сөздерін «**Ғақлия**» деп те атаған (Ғақлия араб тілінен «дана сөз», «даналық маржасан сөздер» деп аударылады. Ол терең ойлармен пікірлер, көркем сөздер). Ғақлиялары бір бағытта ғана жазылған жоқ, олардың тақырыптары әр алуан болған. Ақын бұл прозалық шығармасында өзінің тіл байлығын және де философиядағы даналығын ерекшелеп көрсете алған. Жалпы алғанда қырық бес айрықша шығармадан тұрады, соның ішінде бірі қысқа болса, екіншісі мағынасы жағынан ауқымды болып жазылған. Абай қара сөздерін жазған уақытта шығарманы әдемі етіп қана қоймай, оның мән-мазмұнын терең білдіре алған. Ең алғаш қара сөздері 1918 жылы Семейдегі «*Абай*» атты журналда жарық көрген. Бертін келе Абайдың ғақлиялары көптеген тілдерге тәржімаланған.

Мұхтар Әуезов қарасөз туралы: «Жалпы алғанда Абайдың қарасөз дейтін мұралары көркем прозаның өзінен бөлек, бір алуаны болып қалыптасады. Бұлар сюжетті шығармалар емес. Стил, мазмұн жағынан алғанда осы шығармалар Абайдың өзі тапқан, бір алуаны